

УДК 341.9

С.В. ВИШНОВЕЦЬКА, докт. юрид. наук, доц., Юридичний інститут Національного авіаційного університету,

Х.В. КМЕТИК, канд. юрид. наук, Юридичний інститут Національного авіаційного університету

КОЛІЗІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Ключові слова: споживач, система колізійно-правових норм, законодавство ЄС, захист прав споживачів, система ADR, система ODR

Прийнявши стратегію європейського розвитку, перед Україною постав шлях впровадження та реалізації загальноєвропейських стандартів у галузі прав людини. У зв'язку з цим корисним буде використання досвіду ЄС для вдосконалення законодавства України у сфері захисту прав споживачів.

Проблемі компетенції і законодавству ЄС у сфері захисту прав споживачів присвячені праці К.М. Белікової, А.А. Виноградова, Г. Дейвіса, М.В. Нікотеневої, Ю.Б. Фогельсона, Є.А. Шелепіної та інших вчених. Серед спеціальних досліджень на монографічному рівні, присвячених комплексному юридичному аналізу діяльності ЄС у сфері захисту прав споживачів, варто відзначити дисертаційне дослідження Є.А. Арабей [1]. Оскільки проблема колізійно-правового регулювання відносин за участю споживачів наразі є нагальною для законодавства України, видається доцільним дослідити досвід правового регулювання ЄС у цій сфері, що й зумовило вибір теми цієї публікації. Метою даного дослідження є аналіз колізійно-правових аспектів захисту прав споживачів за законодавством ЄС.

Для досягнення цієї мети необхідно, перш ніж аналізувати колізійно-правові аспекти захисту прав споживачів, з'ясувати ключову для цього регулювання категорію «споживач»

та виділити істотні ознаки, що визначають це поняття у законодавстві ЄС.

Один із найсучасніших кодифікованих актів у сфері захисту прав споживачів, а саме Директива 2011/83/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 25.10.2011 р. про права споживачів, яка набрала чинності 13.06.2014 р. [2], містить таке визначення поняття споживача: «споживач» означає будь-яку фізичну особу, яка діє в рамках договорів, що охоплюються цією Директивою, в цілях, відмінних від її торгової, комерційної, ремісницької чи професійної діяльності.

Крім терміну «споживач» у праві ЄС існує ряд аналогічних термінів, які застосовуються до певних сфер економічних відносин. До таких термінів належать споживач послуг – «клієнт», споживач транспортних послуг – «пасажир», споживач медичних послуг – «пацієнт». Наприклад, Директива 2011/24/ЄС про права пацієнтів у трансграничному медичному обслуговуванні [3] визначає поняття «пацієнт» як будь-яку фізичну особу, що бажає отримати або отримує медичне обслуговування на території держави-члена ЄС. Директива 2009/45/ЄС про правила і стандарти безпеки на пасажирських кораблях [4] містить таке визначення пасажирів: «Пасажир – будь-яка особа, яка не підпадає під такі критерії: володілець і члени команди або інші особи, прийняті на роботу або залучені в будь-яку дію на борту корабля, що має відношення до корабля, а також діти, що не досягли віку одного року».

На основі аналізу вищевказаних нормативних актів можна виділити такі ознаки споживача, як категорії права і законодавства ЄС:

1. Споживачем у праві ЄС завжди визнається лише фізична особа. При цьому, як слушно підкреслює М.В. Нікотенева, споживачем у праві ЄС визнається не лише особа, яка придбала товар, замовила виконання послуг, а й особа, яка тільки мала намір це зробити [5, с.480]. Вважаємо такий підхід обґрунтованим наявністю серед прав споживача, які підлягають захисту в законодавстві ЄС, права на отримання інформації про товар, що не передбачає вчинення угоди.

2. Відсутність професійної і підприємницької заінтересованості в угоді. Споживач керується своїми інтересами за межами своєї професійної або підприємницької діяльності – цей висновок і є основою діяльності ЄС у сфері захисту прав споживачів, адже держава (в даному випадку наднаціональні інститути ЄС) бере на себе ініціативу по захисту інтересів споживачів саме з причини їх непрофесіоналізму і високої вірогідності відсутності обізнаності в тій сфері, в якій вони вчиняють угоду з продавцем чи особою, що надає послуги. Цей акцент на відсутність будь-яких знань про продукт обумовлює необхідність приділяти так багато уваги інформації про продукт, що надається споживачеві, а також наявності періоду, в який споживач може повернути товар продавцеві навіть за відсутності недоліків у товарі, отримавши назад його повну вартість (від англ. «cooling-off period»), а також наділенню споживача правом на відмову від виконання договору при укладенні дистанційних споживчих договорів (від англ. «right of withdrawal»). Суд ЄС приділяє значну увагу цим аспектам захисту прав споживачів і виносить свої рішення, ґрунтуючись саме на необхідності для продавців і надавачів послуг суворо дотримуватись норм відповідних директив при укладенні договорів купівлі-продажу і надання послуг, покупцем і замовником за якими є споживачі.

3. Угода, вчинена між двома споживачами, не входить до предмета правового регулювання законодавства про захист прав споживачів. При тлумаченні визначення споживача Суд ЄС вказав, що сторонами в споживчій угоді можуть бути лише споживач і професійний продавець / надавач послуг. Інші суб'єктні склади не можуть розглядатись на рівні ЄС як сторони в угоді з участю споживача.

Законодавчим актом, що регулює правила застосування права в ЄС, є Регламент (ЄС) № 593/2008 від 17.06.2008 року про право, що застосовується до договірних зобов'язань (Рим I) [6].

Регламент Рим I створює колізійні норми, які розмежовують сфери застосування націо-

нального договірної права до різних за типом і суб'єктним складом угод.

Щодо споживчих угод стаття 6 Регламенту Рим I встановлює правило, згідно з яким застосуванню підлягає право країни походження споживача, з одночасним дотриманням наступних умов:

- підприємець, укладаючи контракт із споживачем, здійснює свою підприємницьку діяльність;

- підприємницька діяльність спрямована на продаж товарів або надання послуг на території країни походження споживача.

У преамбулі до Регламенту Рим I зазначено, що винятком із встановленого Регламентом Рим I правила є купівля-продаж або оренда нерухомого майна, крім оренди нерухомого майна в порядку таймшеру. Отже, якщо об'єктом споживчої угоди є нерухоме майно, до такої угоди застосовується імперативне правило пункту «с» ст.1 Регламенту Рим I: «договір, що має предметом речове право на нерухоме майно або оренду нерухомого майна».

Крім цього, Регламент Рим I виключає із сфери дії правила щодо країни походження споживача суспільні відносини, що виникли внаслідок приєднання споживача до оферти чи емісії. На думку законодавця, такі контракти повинні розглядатись однаково для всіх осіб, що приєднуються до них, і відносини, що виникають внаслідок приєднання до такого контракту споживача, підлягають регулюванню за правом країни походження оферента чи емітента.

Стаття 6 Регламенту Рим I містить наступні винятки:

- 1) договори про надання послуг, якщо надання послуг передбачається в країні, відмінній від країни походження споживача;

- 2) договори перевезення, крім договорів, що підпадають під дію Директиви про туристичні поїздки;

- 3) щодо прав і обов'язків, пов'язаних з фінансовими інструментами, як пояснює в преамбулі законодавець, «оскільки це могло б потягти за собою застосування до кожного з емітованих інструментів норм різних право-

вих систем, тим самим, змінюючи характер подібних інструментів і перешкоджаючи взаємозамінній торгівлі ними і їх взаємозамінній пропозиції»;

4) договір, укладений у рамках багатосторонньої системи, яка забезпечує або полегшує погодження різноманітних інтересів покупців і продавців, виражених через третіх осіб щодо фінансових інструментів у значенні пункту 17 параграфу 1 статті 4 Директиви 2004/39/ЄС, згідно з правилами, що не мають дискреційного характеру, і яка регулюється правом однієї-єдиної країни, підпорядковується цьому праву.

Решта випадків, що не підпадають під описані вище винятки, необхідно розглядати з точки зору ст.6 Регламенту Рим I, в якій зазначено, що при розгляді спорів з участю споживачів наступні обставини мають значення:

1) країна походження споживача є країною звичайного місця проживання для споживача;

2) країна походження споживача у випадку відсутності застережень у контракті, що змінюють цей принцип, є країною застосовного до споживчого контракту права;

3) застереження щодо застосовного права в договорах із споживачами не повинні позбавляти споживача можливості захищати свої права і законні інтереси.

Хоча загалом всі винятки щодо споживчих угод і застосовного до них права вказані в Регламенті Рим I, все ж існують й інші винятки, які встановлені в спеціальному законодавстві. У деяких директивах закріплені окремі статті під назвою «застосовне право» (від англ. «applicable law»), які будуть діяти для відповідних суспільних відносин замість положень Регламенту Рим I.

Зауважимо, що такі норми спеціального законодавства приймалися у 90-ті роки, а в даний час новітнє законодавство ЄС про захист прав споживачів, зокрема Директива 2011/83/ЄС не містить таких норм, які суперечили б Регламенту Рим I.

Регламент Ради (ЄС) № 1215/2012 «Про юрисдикцію, визнання і примусове виконання

судових рішень у цивільних і торгових справах» (що також отримав назву в літературі «Брюссель I») є основним нормативно-правовим актом, що регулює процесуальні аспекти захисту прав споживачів у ЄС.

Щодо споживчих угод Регламент Брюссель I ще в преамбулі встановлює загальний принцип, якого необхідно дотримуватись при визначенні підсудності: «стосовно страхових, споживчих і трудових контрактів слабша сторона в зобов'язанні повинна бути захищена більш сприятливими правилами визначення підсудності, ніж загальні правила». Отже, Регламент визначає, що споживач виступає в угоді в якості слабшої сторони і повинен мати додатковий захист своїх інтересів при визначенні підсудності.

Положення розділу 4 Регламенту (ЄС) № 1215/2012 під назвою «Юрисдикція стосовно споживчих договорів», що складається з трьох статей, встановлює загальне правило розгляду спорів, що виникають із споживчих договорів: за правилами статті 18 споживач може подавати позови проти підприємця або за місцем знаходження споживача або за місцем знаходження підприємця на свій розсуд. Отже, принцип слабшої сторони в зобов'язаннях, закладений у п.18 преамбули Регламенту (ЄС) № 1215/2012, відображається в наданні споживачу права вибору підсудності спору.

Проте, ця норма не є імперативною, оскільки законодавець бере до уваги можливість проживання споживача в третій державі-члені на момент вчинення угоди і наступного подання позову до суду. У зв'язку з цим законодавець у ст.19 Регламенту (ЄС) № 1215/2012 встановлює випадки, коли може застосовуватись договірна підсудність.

Регламент також встановлює імперативну норму стосовно іноземних компаній, які мають філії і представництва на території ЄС: згідно з пунктом 2 статті 17 Регламенту (ЄС) № 1215/2012 у випадку, якщо споживчий договір укладено з підприємцем, в якого немає постійного місця знаходження в жодній державі-члені ЄС, але є філія або представництво

в одній з держав-членів, місце знаходження філії або представництва для цілей Регламенту (ЄС) № 1215/2012 буде вважатись постійним місцем знаходження підприємця.

Ще одним нормативно-правовим актом, спрямованим на судовий захист інтересів споживачів, є Директива 2009/22/ЄС від 23.04.2009 р. про забезпечувальні заходи, що вживаються судами для захисту інтересів споживачів [7].

У сфері захисту прав споживачів також існують можливості, надані ЄС для мінімізації перешкод для споживачів при доступі до правосуддя. До таких систем належить система альтернативного вирішення споживчих спорів, яка скорочено називається ADR (від англ. «Alternative Dispute Resolution» – «альтернативне вирішення спорів»).

Правове регулювання організації і функціонування системи ADR здійснюється з допомогою нової Директиви 2013/11/ЄС про позасудове врегулювання споживчих спорів [8]. Об'єктами правового регулювання Директиви 2013/11/ЄС є суспільні відносини, що виникають між споживачем – громадянином ЄС і підприємцем – резидентом ЄС, на національному і транскордонному рівні. Із змісту ст.2 Директиви 2013/11/ЄС випливає, що ADR може бути використана при вирішенні саме споживчих спорів, тобто споживач є тим суб'єктом, наявність якого в спорі визначає можливість застосування ADR згідно з Директивою 2013/11/ЄС. Дія Директиви 2013/11/ЄС не поширюється на спори, пов'язані із здоров'ям чи освітнім процесом у вищих навчальних закладах.

Отже, система ADR у споживчих спорах є альтернативною судовому врегулюванню спорів за споживчими угодами, яка дозволяє вирішити спір за споживчими угодами, що дозволяє вирішити спір швидше і з найменшими витратами для сторін. Проте застосування ADR не виключає подальшого звернення до суду, якщо для такої дії дотримані строки та інші процесуальні аспекти вирішення спорів у судовому порядку.

В даний час система ADR стосовно споживчих спорів отримала закріплення в гармоні-

зуючому акті ЄС і до липня 2015 року норми про ADR повинні бути імplementовані в законодавство держав-членів ЄС.

Ще одним нововведенням у врегулюванні споживчих спорів є система інтерактивного вирішення спорів або On-line Dispute Resolution (ODR). Відзначимо, що ця система отримала самостійне правове регулювання поряд із системою ADR і таке правове регулювання закріплене в Регламенті № 524/2013 від 21.05.2013 року про інтерактивне вирішення споживчих спорів [9].

Система ODR поширюється на спори, регулювання яких може здійснюватись з допомогою системи ADR, але поширює свою дію лише на угоди, вчинені інтерактивним способом, тобто охоплює тільки відносини споживачів і підприємців при здійсненні покупок через мережу Інтернет (так звана електронна комерція). Отже, ODR є спеціалізованою процедурою ADR у сфері електронної комерції, яка надає можливість інтерактивного вирішення відповідних спорів.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що розробка системи колізійно-правових норм, призначених для вирішення конфліктів законів і юрисдикцій держав-членів у сфері захисту прав споживачів, а також створення механізмів позасудового врегулювання спорів з участю споживачів, включаючи інтерактивну систему вирішення спорів при електронному способі вчинення покупок, є одним із безперечних досягнень законодавства ЄС у сфері захисту прав споживачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арабей Е. А. Правовые аспекты деятельности Европейского Союза в области защиты прав потребителей: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.10 / Арабей Елизавета Андреевна ; Московск. гос. юрид. ун-т имени О. Е. Кутафина. – М., 2014. – 256 с.
2. Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC

of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council // OJ L 304, 22 November 2011. – P. 64–88.

3. Directive 2011/24/EU of the European Parliament and of the Council of 9 March 2011 on the application of patients' rights in cross-border healthcare // OJL 88, 4 April 2011. – P. 45–65.

4. Directive 2009/45/EC of the European Parliament and of the Council of 6 May 2009 on safety rules and standards for passenger ships // OJL 163, 25 June 2009. – P. 1–140.

5. Право Европейского Союза : в 2 т. – Т. 2. Особенная часть. Основные отрасли и сферы регулирования права Европейского Союза / под ред. С. Ю. Кашкина. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во Юрайт, 2013. – 1023 с.

6. Regulation (EC) № 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17

June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I) // OJL 177, 4 July 2008. – P. 6–16.

7. Directive 2009/22/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on injunctions for the protection of consumers' interests // OJL 110, 1 May 2009. – P. 30–36.

8. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR) // OJL 165, 18 June 2013. – P. 63–79.

9. Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR) // OJL 165, 18 June 2013. – P. 1–12.

Вишновецька С. В. Колізійно-правові аспекти захисту прав споживачів за законодавством Європейського Союзу / С. В. Вишновецька, Х. В. Кметик // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 43–47 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_10.pdf

Аналізуються колізійно-правові аспекти захисту прав споживачів за законодавством ЄС. Зокрема, досліджується система колізійно-правових норм, призначених для вирішення конфліктів законів і юрисдикцій держав-членів ЄС у сфері захисту прав споживачів, а також механізми позасудового врегулювання спорів з участю споживачів.

Вышновецкая С.В., Кметык Х.В. Коллизионно-правовые аспекты защиты прав потребителей по законодательству Европейского Союза

Анализируются коллизионно-правовые аспекты защиты прав потребителей по законодательству ЕС. В частности, исследуется система коллизионно-правовых норм, предназначенных для решения конфликтов законов и юрисдикций государств-членов ЕС, а также механизмы внесудебного урегулирования споров с участием потребителей.

Vyshnovetska S.V., Kmetyk Kh.V. Conflict and Legal Aspects of Consumer's Rights Protection by the EU Legislation

In this article the authors analyze conflict and legal aspects of consumer's rights protection by the EU legislation. In particular, there are researched the system of conflict and legal norms designed to resolve conflicts of laws and jurisdiction of the Member States in the field of consumer's rights protection and mechanisms of non-judicial settlement of disputes involving consumers.